

भारताचे उपराष्ट्रपती

भारताच्या राज्यघटनेचा भाग 5 अध्याय 1 (कार्यकारी) अंतर्गत भारताच्या उपराष्ट्रपतींच्या कार्यालयाची देखील चर्चा करते. भारताचे उपराष्ट्रपती हे देशातील दुसरे सर्वोच्च घटनात्मक पद आहे.

कलम 63: भारताचे उपराष्ट्रपती

- भारताचा एक उपराष्ट्रपती असेल.
- भारतीय राजकीय व्यवस्थेतील पदानुक्रमात सातत्य राखण्यासाठी हे पद निर्माण करण्यात आले. V.P कडे फार मोठी कार्ये किंवा अधिकार नसतात.
- हे पोस्ट यू.एस.च्या संविधानाने प्रेरित आहे

कलम 64: उपराष्ट्रपती हा राज्यांच्या परिषदेचा पदसिद्ध अध्यक्ष असतो

- उपराष्ट्रपती हे राज्यांच्या परिषदेचे पदसिद्ध अध्यक्ष असतील आणि त्यांना लाभाचे इतर कोणतेही पद मिळणार नाही.
- हे बहुधा व्ही.पी. पदसिद्ध साधनांचे सर्वात महत्त्वाचे कार्य आहे, जे पद भूषविण्याच्या गुणामुळे. म्हणजे एखादी व्यक्ती भारताच्या उपराष्ट्रपतीपदी निवड झाल्यास आपोआप राज्यसभेचे (कौन्सिल ऑफ स्टेट्स) अध्यक्ष बनते.
- राज्यसभेचे पहिले अध्यक्ष - डॉ. सर्वपल्ली राधाकृष्णन
- परंतु कोणत्याही कालावधीत उपराष्ट्रपती राष्ट्रपती म्हणून काम करतात किंवा अनुच्छेद 65 अन्वये राष्ट्रपतींची कार्ये पार पाडतात, तेव्हा ते राज्यांच्या परिषदेच्या अध्यक्षपदाची कर्तव्ये पार पाडणार नाहीत आणि अनुच्छेद 97 अन्वये राज्यांच्या अध्यक्षांना देय असलेल्या कोणत्याही वेतन किंवा भत्यास पात्र नसतील.
- व्ही.पी.चे हे दुसरे सर्वात महत्त्वाचे कार्य आहे. भारताच्या राष्ट्रपतींचा मृत्यू, महाभियोग, राजीनामा किंवा अन्यथा झाल्यास तो राष्ट्रपती म्हणून काम करू शकतो. तथापि, तो अध्यक्ष म्हणून जास्तीत जास्त सहा महिन्यांच्या कालावधीसाठीच काम करू शकतो, ज्याअंतर्गत नवीन अध्यक्षाची निवड करावी लागेल.

महत्त्वाचे मुद्दे

- राष्ट्राध्यक्ष डॉ. झाकीर हुसेन यांचे निधन झाले तेव्हा तत्कालीन उपराष्ट्रपती व्ही.व्ही.गिरी यांनी राष्ट्रपती म्हणून काम पाहिले.
- राष्ट्राध्यक्ष फक्रुद्दीन अली अहमद यांचे निधन झाले तेव्हा तत्कालीन उपाध्यक्ष बी.डी.जट्टी यांनी अध्यक्ष म्हणून काम पाहिले.
- जून १९६० मध्ये तत्कालीन राष्ट्रपती डॉ. राजेंद्र प्रसाद हे माजी यूएसएसआरच्या १५ दिवसांच्या दौऱ्यावर असताना उपराष्ट्रपती डॉ. एस. राधाकृष्णन यांनी राष्ट्रपतींची जबाबदारी पार पाडली. तसेच पुन्हा जुलै १९६१ मध्ये डॉ. राजेंद्र प्रसाद अतिशय आजारी असताना त्यांनी राष्ट्रपतींची कार्ये पार पाडली.
- व्ही.पी.ला राज्यसभेचे अध्यक्ष म्हणून वेतन, भत्ता आणि मोबदला इत्यादी मिळतात. व्ही.पी.चा सध्याचा पगार दरमहा 400000 रुपये आहे.
- वर उल्लेख केल्याप्रमाणे व्ही.पी.ला राज्यसभेचे अध्यक्ष म्हणून नव्हे, तर राष्ट्रपती म्हणून काम करताना राष्ट्रपतींचे वेतन, भत्ता इत्यादी मिळतात.
- राज्यसभेच्या अध्यक्षांचे वेतन, वेतन इत्यादींचा उल्लेख भारतीय राज्यघटनेच्या दुसऱ्या अनुसूचीत आहे.

अनुच्छेद 65: उपराष्ट्रपतीने अध्यक्ष म्हणून काम करणे किंवा कार्यालयातील अनौपचारिक रिक्त पदांवर किंवा राष्ट्रपतींच्या अनुपस्थितीत त्यांची कार्ये पार पाडणे.

- वर नमूद केल्याप्रमाणे, राष्ट्रपतींचा मृत्यू, राजीनामा, पदच्युत किंवा इतर बाबतीत V.P अध्यक्ष म्हणून काम करेल.

कलम 66: उपराष्ट्रपतीची निवडणूक

- भारताच्या उपराष्ट्रपतींची निवड एका निर्वाचक मंडळ द्वारे केली जाते: संसदेच्या दोन्ही सभागृहांचे (लोकसभा आणि राज्यसभा) निवडलेले आणि नामनिर्देशित सदस्य.

- भारताचे उपराष्ट्रपती एकल हस्तांतरणीय मताद्वारे आनुपातिक प्रतिनिधित्व प्रणालीद्वारे निवडले जातात.
- उपराष्ट्रपती निवडणुकीसाठी गुप्त मतदानाद्वारे मतदान केले जाते.
- उप-राष्ट्रपती पदासाठी निवडून येण्यासाठी उमेदवार, त्याने/तिने मतांचा निश्चित कोटा सुरक्षित केला पाहिजे.
- इलेक्टोरल कॉलेजच्या प्रत्येक सदस्याला एक मतपत्रिका दिली जाते आणि त्याने/तिने उमेदवारांच्या नावांच्या विरोधात मार्किंग करून आपली पसंती दर्शवणे आवश्यक आहे.
- पहिल्या मतमोजणीत, जर एखाद्या उमेदवाराने आवश्यक कोटा मिळविला, तर त्याला निवडून आल्याचे घोषित केले जाते. अन्यथा, मतांचे हस्तांतरण चालू होते (या मध्ये ज्या उमेदवारांना कमीत कमी मते मिळतात अशा उमेदवारांची मतपत्रिका पुढील मतमोजणीसाठी रद्द केली जाते आणि त्याच्या दुसऱ्या पसंतीची मते इतर उमेदवारांच्या पहिल्या पसंतीच्या मतांना हस्तांतरित केली जातात.) आणि उमेदवाराने आवश्यक कोटा मिळेपर्यंत ही प्रक्रिया चालू राहते.
- उपराष्ट्रपती निवडीशी संबंधित सर्व वादांची चौकशी करून सर्वोच्च न्यायालयाकडून निर्णय घेतला जातो, ज्याचा निर्णय अंतिम असतो.

उपाध्यक्षपदासाठी पात्रता निकष

- तो/ ती भारताची नागरिक असावी
- त्याने/तिने वयाची 35 वर्षे पूर्ण केली आहेत.
- तो / ती राज्यसभेच्या सदस्यासाठी पात्र असावा
- संघराज्य, राज्य किंवा स्थानिक प्राधिकरणांतर्गत लाभाचे कोणतेही पद धारण करीत नाही.
- मात्र, त्यासाठी राष्ट्रपती, उपराष्ट्रपती, एखाद्या राज्याचे राज्यपाल आणि केंद्रीय किंवा राज्याचा मंत्री यांना लाभाचे पद भूषविले जात नाही, असे मानले जात नाही. (लाभाचे पद म्हणजे असे कार्यालय जे आपल्या रहिवाशाला आर्थिक लाभ किंवा लाभ मिळविण्याची संधी देईल).

महत्त्वाचे मुद्दे

- भारत निवडणूक आयोग उपराष्ट्रपतीपदाची निवडणूक घेतो.
- मावळत्या उपराष्ट्रपतीपदाची मुदत संपल्यानंतर ६० दिवसांच्या आत पुढील उपराष्ट्रपतीची निवड होणार आहे.
- निवडून येण्यासाठी पात्र असलेल्या आणि उपराष्ट्रपती म्हणून निवडणुकीला उभे राहू इच्छिणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीला प्रस्तावक म्हणून किमान २० खासदारांनी आणि किमान २० खासदारांना दुय्यम म्हणून नामनिर्देशित करणे आवश्यक आहे.
- उपाध्यक्षपदी निवडणूक घेऊ इच्छिणाऱ्या उमेदवाराला 15 हजार रुपये सुरक्षा ठेव करणे आवश्यक आहे.
- उपराष्ट्रपतींच्या निवडणुकीसंदर्भात निर्माण झालेल्या सर्व शंका आणि वादांची चौकशी करून त्याचा निर्णय अंतिम असलेल्या सर्वोच्च न्यायालयाकडून घेतला जातो. (कलम 71)

कलम 67: उपराष्ट्रपती पदाचा कार्यकाळ

उपराष्ट्रपती ज्या तारखेपासून आपल्या पदावर प्रवेश घेतील त्या तारखेपासून पाच वर्षांच्या कालावधीसाठी पद धारण करील: जर ते -

- (अ) उपराष्ट्रपती राष्ट्रपतींना उद्देशून पत्र लिहून आपल्या पदाचा राजीनामा देऊ शकतात;
- (ब) उपाध्यक्षाला कौन्सिल ऑफ स्टेट्सच्या ठरावाद्वारे त्यांच्या पदावरून दूर केले जाऊ शकते, जे कौन्सिल ऑफ स्टेट्सच्या तत्कालीन सर्व सदस्यांच्या बहुमताने मंजूर केले गेले आहे आणि लोकनियुक्त सभागृहाने त्यास सहमती दर्शविली आहे; परंतु जोपर्यंत ठराव मांडण्याच्या हेतूबद्दल किमान चौदा दिवसांची नोटीस दिली जात नाही, तोपर्यंत या कलमाच्या उद्देशाने कोणताही ठराव मांडला जाणार नाही;
- (क) उपराष्ट्रपती, त्याची मुदत संपली असली, तरी त्याचा उत्तराधिकारी आपल्या कार्यालयात प्रवेश करेपर्यंत पदावर कार्यरत राहिल.

कलम 68: उपाध्यक्षांच्या पदावरील रिक्त जागा भरण्यासाठी निवडणूक घेण्याची वेळ आणि प्रासंगिक रिक्त जागा भरण्यासाठी निवडलेल्या व्यक्तीचा कार्यकाळ.

- विद्यमान उपाध्यक्षपद पूर्ण होण्यापूर्वी निवडणूक होणे आवश्यक आहे.

कलम 69: उपराष्ट्रपतींनी दिलेली शपथ किंवा प्रतिज्ञा

- प्रत्येक उपराष्ट्रपतीने, त्याच्या पदावर येण्यापूर्वी, राष्ट्रपती, किंवा त्याच्या वतीने नियुक्त केलेल्या एखाद्या व्यक्तीसमोर, खालील स्वरूपात शपथ किंवा प्रतिज्ञापत्र बनवायचे आणि त्याचे सदस्यत्व घेईल, म्हणजे - "मी....., शपथ घेतो. देवाच्या नावाने/गंभीरपणे प्रतिज्ञा करतो की मी कायदाने स्थापित केल्याप्रमाणे भारताच्या राज्यघटनेवर खरी श्रद्धा आणि निष्ठा ठेवीन आणि मी ज्या कर्तव्यात प्रवेश करणार आहे ते मी पार पाडीन."
- कलम 70: इतर आकस्मिक परिस्थितींमध्ये राष्ट्रपतींच्या कार्याचे कार्य पार पाडणे
- हा कलम प्रत्यक्षात संसदेला राष्ट्रपतींशी संबंधित तरतुदी करण्यास अधिकृत करतो, व्ही.पी.
- कलम 71: राष्ट्रपती किंवा उपराष्ट्रपतींच्या निवडणुकीशी संबंधित किंवा संबंधित बाबी.
- संसदेला राष्ट्रपती आणि उपराष्ट्रपती पदाच्या अशा तरतुदींशी संबंधित कायदे करण्याचा अधिकार आहे जसे की निवडणुका, अटी इत्यादी.

भारताच्या व्ही.पी. बदल आणखी काही महत्त्वाचे मुद्दे

- एस. राधाकृष्णन हे भारताचे पहिले व्ही.पी. होते आणि त्यांनी १९५२-१९५७ आणि नंतर १९५७-१९६२ या काळात दोनदा हे पद भूषविले. मो. हमीद अन्सारी यांनी त्याची पुनरावृत्ती केली आहे, ती म्हणजे २००७-२०१२ पासून आणि २०१२ पासून सुरू आहे.
- श्री कृष्णकांत हे एकमेव व्ही.पी. होते ज्यांचे कार्यालयात निधन झाले होते.
- डॉ. एस. राधाकृष्णन, झाकीर हुसेन, व्ही. व्ही. गिरी, आर. वेंकटरामन, एस. डी. शर्मा, के. आर. नारायणन हे राष्ट्रपती बनले.
- मर्यादित शक्ती आणि कार्यामुळे, भारताच्या व्ही.पी.ला कधीकधी "त्याचे अनावश्यक उच्चत्व (HIS SUPERFLUOUS HIGHNESS)" असेही म्हटले जाते

भारताच्या उपराष्ट्रपतींची यादी

उपराष्ट्रपतींचे नाव	कार्यालयीन कालावधी
सर्वपल्ली राधाकृष्णन	1952-1962
झाकीर हुसेन	1962-1967
वराहगिरी व्यंकट गिरी	1967-1969
गोपाळ स्वरूप पाठक	1969-1974
बसप्पा दानापपा जत्ती	1974-1979
मोहम्मद हिदायतुल्ला	1979-1984
रामास्वामी व्यंकटरमण	1984-1987
शंकरदयाल शर्मा	1987-1992
कोचेरिल रमण नारायणन	1992-1997
कृष्णकांत	1997-2002
भैरोंसिंग शेखावत	2002-2007
मोहम्मद हमीद अन्सारी	2007-2017
मुप्पावरपू व्यंकय्या नायडू	2017- till date